

Yeni Asya'nın Enerji Paradigmasında Orta Asya ve Kafkaslar: Rusya, AB, ABD, Çin, İran ve Türkiye arasındaki açmazlar ve stratejik açılımlar

Doç. Dr. Mert Bilgin

Bahçeşehir Üniversitesi

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Küresel Enerjide Bölgesel Dinamikler

Yüksek nüfus artışı ve ekonomik büyüme arzusu nedeniyle gelişmekte olan ülkeler giderek daha fazla enerji talep etmektedirler.¹ 2030'da bugünkünden yüzde 44 daha fazla olacak enerji talebindeki artışın yüzde 75'i başta Çin, Hindistan ve Brezilya olmak üzere, hızla büyümeye namzet ülkelere gelecektir.² OECD dışı ülkeler neredeyse 2 katı büyüyecektir. Büyümenin odağında yer alan ve ivmesini belirleyen Çin ve Hindistan'ın artan enerji ihtiyacını nasıl karşıladığı, küresel sistemdeki güç dengesinin nasıl oluşacağını tanımlayacaktır. Hazar merkezindeki coğrafyanın, OECD dışı ülkelerin etkinlik aradığı enerji tedarik merkezi haline gelme yolunda olduğu (ya da böyle bir gereksinimin mevcudiyeti) belirtilebilir.³ Talep boyutundaki ülkeler, kömürden yenilenebilir kaynaklarla nükleer enerjiye kadar bir dizi tedbir almayı başarsalar da gelişmelerinde petrol ve doğal gaz hayati bir rol oynayacaktır. Mevcut yatakların ömrü, artan ihtiyaçlar ve bunlara sunulabilen alternatifler değerlendirildiğinde petrolün öneminin en az 25 yıl daha süreceği, buna karşın doğal gazın giderek artan bir ehemmiyet kazanacağı ve bunu 50 yıl civarında sürdüreceği öngörülmektedir. 2009'da günlük 84 milyon varil olduğu tahmin edilen petrol talebi, 2030'da 107 milyon varile ulaşırken, aynı dönemde doğal gaz talebi yüzde 50 artarak 153 tcf civarına ulaşacaktır.⁴

Petrolün süren, doğal gazın ise artan önemi bu iki kaynağa sahip bölgelerin yeni ekonomik işbirliği ve jeopolitik açılımların odağında yer almasını beraberinde taşımaktadır.

¹ John Sheffield, "Future World Energy Needs and Resources," *Energy: Science, Policy, and the Pursuit of Sustainability*, Robert Bent, Lloyd Orr ve Randall Baker (Der.), içinde, Washington, Island Press, 2002, s. 38-41.

² Tom Doggett and Ayesha Rascoe, *Global energy demand seen up 44 percent by 2030*, Reuters, 27 Mayıs 2009, <http://www.reuters.com/article/GCA-GreenBusiness/idUSN2719528620090527?pageNumber=1&virtualBrandChannel=10531>, erişim, 02 Haziran 2009.

³ Sergej Mahnovski, Kamil Akramov ve Theodore Karasik, *Economic Dimensions of Security in Central Asia*, Santa Monica, Rand Corporation, 2007, s. 36.

⁴ Energy Information Administration, *World Proved Reserves of Oil and Natural Gas, Most Recent Estimates*, 3 Mart 2009, <http://www.eia.doe.gov/emeu/international/reserves.html>, erişim, 02 Haziran 2009.

Tablo 1- Bölgelere Göre Dünya Kanıtlanmış Petrol ve Doğal Gaz Rezervleri

	Petrol (milyar varil)	Petrol (milyar varil)	Doğal Gaz (tcf)	Doğal Gaz (tcf)	Doğal Gaz (tcf)
Ülke/Kaynak	BP	Oil and Gas Journal	BP	CEDIGAZ	Oil and Gas Journal
Avrasya	128,15	98,89	1.890,89	1.900,27	1.993,80
Orta Doğu	755,33	746,00	2.585,35	2.609,32	2.591,65
Avrupa	15,57	16,66	207,65	218,13	169,09
Afrika	117,48	117,06	514,92	514,33	494,08
Asya ve Okyanusya	40,85	34,01	510,69	531,81	430,41
Kuzey Amerika	70,31	209,91	308,29	308,46	308,79
Orta ve Güney Amerika	111,21	122,69	272,84	260,10	266,54
Dünya	1.238,89	1.345,21	6.290,64	6.342,41	6.254,36

Kaynak: EIA, 2009.

Orta Doğu kanıtlanmış petrol rezervlerinin yüzde 60'ına, kanıtlanmış doğal gaz rezervinin ise yüzde 40'ına sahip olmasıyla stratejik konumunu sürdürecektir. Bununla beraber yeni işbirliği imkânlarıyla jeopolitik mücadelenin Orta Asya'yı ve Kafkasya'yı içine alan geniş anlamıyla Avrasya'da yoğunlaştığı aşikârdır. Avrasya'nın bir önceki bölümde değinilmiş olan özel coğrafi konumu, sunduğu işbirliği imkânlarının artmasına neden olmaktadır. Avrasya merkezindeki petrol ve doğal gaz işbirliklerinin hem aktör, hem de miktar olarak çeşitlenip artması, öncelikle burada yer alan ülkelerin rezervleriyle, daha sonra kaynaklarını üretme ve ticarileştirebilme becerileriyle ilgili olacaktır.

Orta Asya ve Kafkasya'nın önemini tespit etmek gerekirse, bunun sadece rezerv analiziyle yapılmasının yeterli olmayacağı belirtilmelidir. Bu coğrafyada rezerv sahibi ülkeler olarak saptanan Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan petrol ve doğal gaz miktarına göre değerlendirildiğinde ilginç bir durum belirir. *BP*, *Oil and Gas Journal* ve *CEDIGAZ*'ın kanıtlanmış petrol ve doğal gaz rezervleriyle ilgili verdikleri rakamlara göre bu ülkeler çevrelerindeki Rusya, İran, Irak ve Suudi Arabistan'dan çok daha azına sahiptirler.

Tablo 2- Seçilmiş Ülkelerin Kanıtlanmış Petrol ve Doğal Gaz Rezervleri

	Petrol (milyar varil)	Petrol (milyar varil)	Doğal Gaz (tcf)	Doğal Gaz (tcf)	Doğal Gaz (tcf)
Ülke/Kaynak	BP	Oil and Gas Journal	BP	CEDIGAZ	Oil and Gas Journal
Azerbaycan	7,00	7,00	45,13	45,38	30,00
Kazakistan	39,83	30,00	67,20	67,10	85,00
Türkmenistan	0,60	0,60	94,22	94,64	94,00
Özbekistan	0,59	0,59	61,60	61,98	65,00
<i>Toplam</i>	48,02	38,19	268,15	269,10	274,00
Rusya	79,43	60,00	1.576,75	1.585,64	1.680,00
İran	138,40	136,10	981,75	988,82	991,60
Irak	115,00	115,00	111,94	111,94	111,94
Mısır	4,07	3,70	72,85	72,75	58,50
Suudi Arabistan	264,20	266,71	253,03	257,80	258,47

Kaynak: EIA, 2009.

Oysa bu rezervlerin hangi aktörlerce değerlendirildiği sadece geniş anlamıyla Orta Asya'da değil, küresel jeopolitikte de önemli sonuçlar yaratma kapasitesindedir. Nitekim Orta Asya ve Kafkasya'daki enerji ticaretinin gelişmesinde çeşitli engeller vardır. Afganistan ve

Pakistan'daki çatışma ortamı, bu bölgede yer alan ülkelerin birbirleriyle olan sorunları (Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ, Azerbaycan ve Türkmenistan arasında Hazar'daki bazı yatakların paylaşımı, Özbekistan ve Tacikistan arasındaki sınır geçişleri hususu gibi), yeni boru hatlarının inşasındaki rekabet (bu ülkelerin her biri aynı enerji pazarlarını hedefleyen rakiptirler aynı zamanda), bölgesel enerji kurumlarının eksikliği, enerji sektörüne yönelik politikaların birbiriyle uyumsuz olması, işbirliği alanını daraltan en önemli hususlardır.⁵ Tüm bu olumsuzluklara rağmen rezerv sahibi ülkeler çeşitli düzeylerde devlet ve devlet dışı aktörlerle girmiş oldukları işbirlikleriyle kaynaklarını ticarileştirebilmenin yolunu bulmuşlardır.⁶

ABD öncülüğündeki tek merkezli dünyadan, çok merkezli bir sisteme gidiş sürecinde AB, Rusya ve Çin yeni küresel güç adaylarıken; Türkiye, Venezüella ve Brezilya gibi ülkeler de küresel becerilerini artıran bölgesel güçler olarak belirmektedirler.⁷ Bu yapının oluşmasını ülkelerin askeri becerileri, ekonomik potansiyelleri, demografik koşulları gibi ölçülebilen jeopolitik kriterler kadar, kimlik ve aidiyet gibi ölçülmesi görece zor unsurlar da etkilemektedir. Aynı süreçte devlet dışı aktörlerin yükselen gücü, küresel ısınma ve çevre felaketleri ile tüm bu faktörler arasındaki etkileşim çok merkezli sisteme gidişin dinamiklerini karmaşıktırmaktadır.⁸ Bu yapının ve işleyişinin anlaşılır kılınması, enerji göz ardı edildiği müddetçe mümkün değildir. Orta Asya ve Kafkasya ise enerjinin jeopolitik uzamında daha anlaşılır hale gelir.

Tüketiciler batıda Avrupa, doğuda Çin, güney ve güneydoğuda Hindistan ile Japonya'dan ABD'ye uzanan bir dizi ülkeyi içerecektir. Transit kavramı ise Orta Asya-Kafkasyalı üreticilerle muhtemel tüketiciler arasındaki enerji ticaretini mümkün kılan tüm ülkeler olarak tanımlanabilir. Nitekim Orta Asya ve Kafkasya'daki üreticiler olan Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Azerbaycan enerji odaklı bir analizin inceleme alanındaki hareket noktasıyken, bu ülkelerdeki üretimin sağlanmasından tüketicilere ulaştırılmasına kadarki süreçlerden doğrudan etkilenen, ya da bu süreçleri etkileme becerisine sahip devlet ve devlet dışı aktörler, ilgi alanının sınırlarını belirlemektedir. Böylece Rusya, AB, ABD, Çin, İran ve Türkiye enerjinin Orta Asya ve Kafkasya bağlamında önemli aktörleri olarak belirirler.

Rusya

Orta Asya ve Kafkasya enerji ticaretinde Rusya'nın özel bir yeri olduğu açıktır. Rusya'nın Asya hedeflerinden en önemlisi kuzeydoğu Asya'da, Çin'de, Kore'de ve Japonya'da petrol ve doğal gaz pazarını artırarak temel tedarikçi olmaktır.⁹ Buradan hareketle Rusya, Orta Asya ve Kafkasya enerji kaynaklarını mümkün olduğu ölçüde kendi kontrolünde tutmak zorunluluğundadır.¹⁰ Bununla beraber Rusya'nın tek belirleyici olduğu Sovyet dönemi enerji sistemi Hazar odağında çok aktörlü bir işbirliği-çatışma modeline doğru kaymaktadır. Bu

⁵ William Byrd, Martin Raiser ve Anton Dobronogov, *Economic Cooperation in the Wider Central Asia Region*, Washington, World Bank Publications, 2006, s. 24-25.

⁶ Ibid.

⁷ D. Ülke Arıboğan and Mert Bilgin, "New Energy Order Politics (*Neopolitics*): From Geopolitics to *Energeopolitics*," *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt. 5, Sayı 20, 2009, s. 109-132.

⁸ Mert Bilgin, "Enerjinin Yeni Jeopolitiğinde Petrol, Doğal Gaz, Yenilenebilir ve Nükleer Kaynaklar – Türkiye'nin Durumu ve Gelecek Alternatifleri," *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 20, 2009, s. 57-88.

⁹ Dmitri Trenin, "Russia's Asia Policy under Vladimir Putin 2000-2005," *Russian Strategic Thought Toward Asia*, Gilbert Rozman, Kazuhiko Togo, Joseph P. Ferguson (Der.) içinde, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2006, s. 132.

¹⁰ Sinan Oğan, "Hazar'da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılmalı Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı," *Avrasya Dosyası*, Cilt 7, Sayı 2, Yaz 2001, s. 143-183.

noktada Sovyet döneminde şekillenmiş olan enerji rejiminin temel özellikleriyle Sovyet sonrasında nelerin değişmekte olduğunu özetlemek gerekir. 1917 Ekim Devrimi'nden 1991'de SSCB'nin dağılması ve bu ülkelerin bağımsızlıklarını elde etmelerine kadar ki süreç cumhuriyetler arası karşılıklı bağımlılıkla tanımlanmıştır. Buna göre, hiç bir cumhuriyet ürettiği mal ve hizmeti belli bir ölçüden sonra çeşitlendiremiyor, bir ya da ikisinde uzmanlaşıyor, ihtiyaçlarını uzmanlaştığı ürünler karşılığında merkezi otoritenin düzenlediği şekillerde diğer ülkelere karşılıyordu.¹¹ Bu yapıda Türkmenistan ve Özbekistan doğalgaz ve pamuk mono kültürü, Kazakistan petrol ve değerli maden üretimi, Azerbaycan ise petrol üretimi yapıyor; karşılığında gıda, giyim, teçhizat gibi ihtiyaçlarını elde ediyordu.¹² Karşılıklı bağımlılıkta petrol, doğal gaz ve değerli maden akışını tamamen kontrol eden Rusya ayrıcalıklı bir konumdaydı.¹³ Petrol, doğal gaz ve maden üretimi enerji bakanlığının denetimindeyken, petrol ve doğal gaz taşımacılığı tamamen Rusya üzerinden geçen boru hatları ve limanlar aracılığıyla sağlanıyordu. 1991 sonrasında hem üretim hem de taşımacılık fazlarında sadece Rusya ve Rus firmaları değil, çok uluslu yabancı firmalarla boru hattı alternatifleri de ortaya çıkmıştır.¹⁴ Mevcut durumda Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan Rusya'ya büyük ölçüde bağımlıdır. Buna karşın Rusya da aynı ölçüde Kazak, Özbek ve Türkmen gazına muhtaçtır. Bunu üç sebeple izah etmek mümkündür:

1- Siyasi olarak; bu ülkelerin Rusya dışındaki aktörlerle işbirliğine girmeleri Rusya'nın bölgesel gücünü zayıflatacaktır. Oysa Rusya AB'nin kendi çevresinde demokrasi ve insan hakları üzerinden yumuşak güç alanını genişletmesini; ABD'nin askeri üs ve siyasi açılım arayışlarını, NATO'nun ise genişleme ve yeni savunma sistemleri kurma girişimlerini kendisi için tehdit olarak saptamaktadır. Bu durum Rusya'dan Avrupa'ya giden gazın yüzde 80'ini taşıyan Ukrayna hattının, Orta Asya'dan Rusya'ya uzanan Türkmenistan hattının ve nihayetinde Hazar'dan Türkiye'ye ulaşan Kafkasya hattının önemini artırmaktadır.

2- Ekonomik açıdan; Rusya devleti Gazprom'un çoğunluk hissesine sahiptir. Devlet gelirlerinin büyük bir kısmı başta doğal gaz olmak üzere enerji ticaretinden sağlandığı için, bu ülkelerin Avrupa'ya doğal gaz satmaları Rusya'da devlet gelirlerinin önemli ölçüde azalması anlamına gelecektir. Rusya en büyük kazancı Avrupa'ya satışlardan elde etmektedir ve bunu federasyon içerisindeki doğal gaz fiyatlarını sübvansane etmek için kullanmaktadır. Avrupa gelirlerinden her hangi bir mahrumiyet, iç fiyatların yükselmesi yönünde baskı yapacağından o günkü hükümeti zor durumda bırakacaktır.

3- Teknik açıdan; Gazprom, Rusya'da ve Avrupa'da eşanlı olarak artması beklenen talebi aynı anda karşılamakta zorlanmaktadır. Büyük yatırım maliyetlerine girmek yerine Orta Asya gazını satın alıp kullanmak çok daha ucuz bir çözümdür. 2008 sonunda ve 2009 başında Rusya'yı da derinden etkileyen ekonomik kriz, gaz tüketiminde belli ölçülerde daralma yaratsa da bu kısa vadelidir. Orta vadede Rusya'nın Orta Asya'dan gaz almadığı bir durumda hem Avrupa'daki satışlarını, hem yurt içi yükümlülüklerini, hem de yeni pazarlar bulma

¹¹ Bkz. Mert Bilgin, Hazar'da Son Darbe, İstanbul, IQ, 2005.

¹² Emine Gürgen, Economic Reforms in Kazakhstan, Kyrgyz Republic, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan, Washington, International Monetary Fund Occasional Paper, Issue 183, 1999, p. 7.

¹³ Shafiqul Islam, "Capitalism on the Silk Road," Central Asia and the World: Kazakhstan, Uzbekistan, Tajikistan, Kyrgyzstan and Turkmenistan, Michael Mandelbaum (Der.) içinde, New York, Council on Foreign Relations Press, 1994, s. 147-176.

¹⁴ Aynı husus Rusya Federasyonu içinde de geçerlidir. 1990'larda enerji sektörü özelleştirmenin ve liberalleşmenin ilgi odağıyken, 2000'li yılların başında enerji sektörü Rusya'nın dış politika aracı haline geldiği ölçüde yabancı firma yatırımları zora girmiştir. Rusya'nın enerji sektörü ve geçiş ekonomisi dönemine ilişkin bkz. Catherine Locatelli, Énergie et Transition en Russie: Les Nouveaux Acteurs Industriels, Paris, L'Harmattan, 1998.

hedefini aynı anda gerçekleştirmesi çok pahalı yatırımlar yapılmadığı müddetçe mümkün değildir.

Bu sebepler Orta Asya'dan başlayıp Kafkasya'yı aştıktan sonra Türkiye ve Avrupa'ya ulaşacak boru hatlarının Rusya'nın ivedi çıkarlarını nasıl derinden etkileyeceğini göstermektedir. Bu gerçekten hareket eden Rusya, bölgedeki etkinliğini başta doğal gaz olmak üzere enerji üzerinden dört ana yöntemle sağlamaya çalışmaktadır:

1- Rusya her şeyden önce uzun dönemli anlaşmalar yoluyla Kazak, Türkmen ve Özbek gazını tamamen kendisi alarak ticarileştirmeyi hedeflemektedir. Rusya hali hazırda (yukarıda değinilmiş olan istisnalar dışında) bu bölgede üretilen gazın çoğunu kendisi ticarileştirmektedir. Buna mukabil, başta Türkmenistan olmak üzere Orta Asya ülkeleri Rusya'dan fiyat artışı talep etmişlerdir. Bu artışlar karşılandığı için Rusya şu ana kadar Orta Asya'daki etkinliğini enerji üzerinden koruyabilmiştir.

2- Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz ticaretinde kendisinden bağımsızlaşması ve Gürcistan üzerinden Avrupa'ya uzanan Kafkas koridorunun oluşması, bölgesel siyasetin dinamiklerini yeniden tanımlamıştır. Rusya Kafkas koridorunun kendi arzuladığı dinamiklerle yeniden tanımlanmasını istemektedir. Gürcistan'ın Güney Osetya müdahalesinin ardından, Rus birliklerinin Ağustos 2008'de Gürcistan'a girmelerinin sadece bölgesel hamilik iddiasını değil, aynı zamanda Kafkas enerji hattının gelecekte oynayabileceği rolün kısıtlanması hedefini de işaret etmektedir. Keza Rusya; Ermenistan'ın Azerbaycan'la yaşadığı Dağlık Karabağ'ın işgalinden kaynaklanan problemler kadar, Türkiye'nin Ermenistan ve Ermeni diasporasıyla yaşadığı soykırım iddiası gibi pek çok sorunun yarattığı yalnızlaşmayı değerlendirmekte ve Ermenistan'ı güdümüne almaktadır. Güney Kafkasya'daki bölgesel sorunlar, istikrarın ve ticaretin gelişmesini engellediği ölçüde, Orta Asya'nın Türkiye üzerinden Avrupa ile bütünleşmesi zorlaşmaktadır.

3- Rusya nükleer enerji ve uranyumun zenginleştirilmesi konusunda İran'a destek vermektedir. Böylelikle İran'ın bir yandan Türkmenistan, diğer yandan Azerbaycan ile ortak boru hattı projelerinde yer almasını engellemiş olmaktadır. Rusya İran'ın yalnızlığından yararlanıp bunu pekiştirmeye çalışırken, İran'ın Ermenistan'la olan ticari ilişkilerini artırarak ikincisinin Kafkasya'daki mukavemetini yükseltmektedir. Nitekim halen çalışmakta olan Ermenistan-İran doğal gaz boru hattına paralel, yüksek kapasiteli ikinci bir boru hattının yapılmasını desteklemektedir.

4- Rusya Ukrayna'ya olan transit bağımlılığını azaltmak adına Baltık Denizi'ni ortasından ve boydan boya aşarak Almanya'ya ulaşacak Kuzey Akım; Türkiye'den geçerek Avrupa'ya ulaşan Nabucco gibi projelerin pazar alanını daraltma adınaysa, Karadeniz'i geçerek Bulgaristan'a ulaşacak Güney Akım doğal gaz boru hattı projelerini 2014'e kadar tamamlamış olmayı istemektedir.

Avrupa Birliği

AB nezdinde Orta Asya ve Kafkasya'nın enerji tedarikinde nasıl bir rol üstlendiğini, birliğin Rusya ile olan ilişkilerinden bağımsız anlayabilmek mümkün değildir.

Avrupa Birliği için Rusya tarihsel olarak güvenilir ve büyük ticari paydaştır. TACIS¹⁵ TRACECA¹⁶ gibi programlar ve EBRD¹⁷ gibi kurumlar aracılığıyla verilen destekler, Orta Asya'yı Kafkasya ve Türkiye üzerinden AB'ye bağlamayı öncelikli bir hedef olarak belirlemiştir. TRACECA ve GUUAM (Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan, Moldova) gibi girişimler, Orta Asya ve Kafkasya'nın ticari, siyasi ve güvenlik yapıları bakımından Avrupa değerlerine yakınlaşmasını hedeflemektedir.¹⁸ Orta Asya ve Kafkasya, Almanya gibi bazı devletlerle çok uluslu enerji firmalarının önemli ilgi alanı olmaktan öte, AB'nin yumuşak güç alanını genişletmeye hizmet edecek komşuluk politikası çerçevesinde değerlendirilmiştir. Buna mukabil, en azından Ocak 2009'a kadar, AB'nin Rusya'nın çıkarlarını enerji üzerinden zedeleyecek girişimlerden kaçındığını tespit etmek mümkündür. Rusya'nın AB'nin en büyük üçüncü ticari ortağı olması, başta Gazprom odağında olmak üzere AB'de güçlü bir lobisinin bulunması ve AB üyelerine büyük yatırımlar yapması gibi nedenler Rusya'ya bir nevi en müsaadeye mazhar ülke görünümü atfetmiştir.

AB ile Rusya arasındaki bu özel ilişkinin doğal gaza dayalı bir arka planı vardır.¹⁹ Rusya doğal gaz üzerinden AB'nin en önemli enerji tedarikçisiyken, AB Rusya'nın enerji ürünlerinin en büyük satın alıcısıdır.²⁰ Soğuk Savaş döneminde, üstelik ABD'nin aksi yöndeki baskısına karşın, 1967'de başlayan gaz ticareti, hiç bir siyasi ya da ekonomik dış faktörden etkilenmeden günümüze değin sorunsuz bir şekilde sürekli artmıştır. Ocak 2009'daki Rusya-Ukrayna doğal gaz krizi bu anlamda çok önemlidir. Rusya ile Ukrayna ve Rusya ile Belarus arasında gaz bedeli, transit ücreti, depolama miktarları gibi konularda pek çok defa kriz çıkmış olsa da 1967'den bu yana kesintisiz devam eden Rusya'dan Avrupa'ya gaz akışı Ocak 2009'da tarihte ilk defa durmuş ve bazı Avrupa ülkeleri kışın ortasında yakıtsız kalmışlardır.²¹

AB'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya enerji tedarik güvenliği üzerinden bakışının bu krizle beraber tamamen değiştiğini söylemek mümkün değildir. AB'nin Orta Asya ve Kafkasya'yı enerji tedarik çeşitliliğinde önemli bir paydaş olarak görmesi Komisyon tarafından desteklenirken, üye ülkelerin Rusya ve Gazprom'la yaptıkları ikili anlaşmalar nedeniyle zora girmektedir. Komisyon'un girişimleri ve telkinleriyle ortak bir AB enerji politikasına doğru (en azından prensipleri belirleme bakımından) bir gidiş vardır.²² Komisyon Orta Asya ve

¹⁵ TACIS: Technical Aid to the Commonwealth of Independent States.

¹⁶ TRACECA: Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia.

¹⁷ EBRD: The European Bank for Reconstruction and Development.

¹⁸ Douglas Blum, "Contested National Identities and Weak State Structures in Eurasia," *Limiting Institutions?: The Challenge of Eurasian Security Governance*, James Sperling, Sean Kay ve Victor S. Papacosma (Der.), içinde, Manchester, Manchester University Press, 2003, s. 39.

¹⁹ Jan Kjærstad and F. Johnsson, "Prospects of the European gas market," *Energy Policy*, Cilt 35, Sayı 2, February 2007, s. 869-888.

²⁰ Mert Bilgin, "Geopolitics of European natural gas demand: Supplies from Russia, Caspian and the Middle East," *Energy Policy*, 2009, [doi:10.1016/j.enpol.2009.05.070](https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.05.070), s. 1-5.

²¹ Ibid.

²² Communication from the Commission to the European Council and the European Parliament, *An Energy Policy for Europe*, Brussels, 10 January 2007, COM(2007) 1 final, p. 23, http://209.85.229.132/search?q=cache:vg4XzWBoUXsJ:ec.europa.eu/energy/green-paper-energy/doc/2006_03_08_gp_document_en.pdf+Green+Paper:+A+European+Strategy+for+Sustainable&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr, erişim 20 Nisan 2009.

Kafkasya'dan Avrupa'ya uzanan Poseidon, Nabucco ve benzeri projeleri kaynak çeşitliliği vurgusuyla Orta Doğu ve Afrika'dan gelecek hatlar kadar desteklemektedir.²³

Orta Asya ve Kafkasya'yı Avrupa'ya bağlayan mevcut iki hat (BTC petrol ve BTE doğal gaz) Azerbaycan kaynaklıdır. Orta Asya'dan Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'dan başlayıp ya Hazar'ı kat ederek (Trans-Hazar projeleri) ya da Hazar'ı *by pass* ederek İran üzerinden Türkiye'ye ulaşacak projelere bu ülkelerin dahil edilmesinin önündeki en önemli engel ise Rusya ile kurmuş oldukları organik bağ ve Çin'e petrol ve gaz satma imkânlarının artmakta oluşudur. Kısacası mevcut şartlarda büyük değişiklik olmadığı müddetçe, Avrupa ülkelerinin Azerbaycan dışında Türkmenistan, Kazakistan ya da Özbekistan'dan enerji tedarik etmesi çok da kolay değildir. Rusya AB'nin enerji tedarikinde en önemli aktörken, Orta Asya petrol ve gazının en büyük ithalatçısıdır. Nitekim AB hali hazırda Nabucco'nun tek tedarikçisi olan Azerbaycan dışında ihtiyaç duyduğu gazı öncelikle Orta Doğu'dan tedarik etme çabasıdır.

AB Azerbaycan dışında Orta Asya ve Kafkasya'yı enerji perspektifinin merkezinde değil, kıyısında tutmakta ve bu coğrafyayı enerji üreticilerinin özelliklerine göre kavramsallaştırmamaktadır.²⁴ AB'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik enerji projelerine yeterli desteği vermemesinin sebepleri şu şekilde özetlenebilir:

- 1- Bazı AB üyesi devletlerle Gazprom arasındaki yakınlığın etkisiyle AB ile Rusya arasındaki ilişkilerin bozulmadan sürmesi endişesi Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ı ikinci plana indirgemektedir. Oysa başta Türkmenistan olmak üzere Azerbaycan'ı da içine alan bir batı enerji koridoru, Türkmen gazına ihtiyaç duyan Rusya'nın enerjideki süper güç konumunu arz güvenliğine uygun bir şekilde yeniden yapılandıracaktır.
- 2- AB'nin ve AB üyesi devletlerin Türkmen gazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaşması yönünde yeterli kaynağı ayırıp gereken girişimlerde bulunmaması, Rusya'nın Avrupa'daki nüfuzunun Gazprom üzerinden artmasından endişe duyan ABD'nin Avrasya politikasıyla temelden çelişmektedir. AB bu çelişkiyi aşmak için Orta Asya ülkelerinin yanı sıra İran'ı da ötelemek durumunda kalmakta, bu şekilde ABD'nin endişelerini rahatlatmaya çalışmaktadır.
- 3- Kafkasya'nın ve Türkiye'nin Avrupa'ya yönelik enerji ticaretindeki transit rolünün artmasından Türkiye'nin AB'ye tam üye olmasını arzulamayan çevreler rahatsızlık duymaktadırlar. Güney Kıbrıs'ın Türkiye'nin AB üyeliği sürecinde en önemli mihenk taşlarından biri olacak enerji başlığının açılmasını veto etmesi, Fransa'daki Ermeni diasporasının Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye ilişkilerinden duyduğu rahatsızlık ve benzeri pek çok etki; Orta Asya-Kafkasya-Türkiye-Avrupa koridorunun daha derin ve çeşitlenmiş bir işlevsellik kazanmasına ket vurmaktadır.

Sonuçta bu tablo en çok Rusya ve Çin'i memnun etmektedir. Rusya Avrupa'daki özel konumunu pekiştirmekte; Türkmenistan ve İran gibi çok önemli iki doğal gaz ülkesinin Avrupa'dan uzak kalmasından faydalanmakta, üstelik bu ülkelerin enerji sektörüne yatırım yaparak gelecekteki konumuna mevzi oluşturmaktadır. Aynı süreçte Orta Asya ülkeleriyle beraber İran'ın Çin'le enerji ticareti yapma sebepleri çoğalmaktadır.

²³ EU Commission, EU Energy Security and Solidarity Action Plan: Second Strategic Energy Review, http://ec.europa.eu/energy/strategies/2008/doc/2008_11_ser2/strategic_energy_review_memo.pdf, erişim 20 Nisan 2009.

²⁴ Bilgin, "Inner-Caspian Neighborhood Challenge...", 2009, s. 253-272.

ABD

Orta Asya ve Kafkasya'nın enerji üzerinden Türkiye aracılığıyla Avrupa'yla daha yakın bir etkileşime giremeyip, Azerbaycan dışında Rusya'nın tekelinde kalıp Çin'e doğru itilmelerinden en büyük rahatsızlığı şüphesiz ABD duymaktadır. Her ne kadar Afganistan ve Pakistan'daki karışıklıklar İran'ın Hindistan ve Çin'e ulaşmayı hedefleyen doğal gaz projesi IPI hattının yapılmasını engelliyorsa da, mevcut yapı Rusya'nın, Çin'in ve belli ölçülerde İran'ın elini kuvvetlendirmektedir.²⁵

ABD için en iyi senaryo Azerbaycan'la beraber Türkmenistan'ın Türkiye üzerinden geçen hatlarla Avrupa'ya ve dünya piyasalarına bağlanması ve doğal olarak Rusya, Çin ve İran'ın mümkün olan en üst düzeyde dışarıda tutulmasıdır.

En kötü durum ise Orta Asya ve İran'ın Rusya ve Çin'le yakınlaşırken, Rusya'nın Avrupa'da aşırı güçlenmesi, İran'ın marjinalleşirken bölgesel varlığını pekiştirmesi ve Çin'in enerji ihtiyacını Rusya, Orta Asya ve İran'dan giderdiği yapıdan mütevellit olacaktır.

ABD için en kötü durum olarak saptanan ikinci senaryo, Rusya'nın Türkmen gazı üzerindeki nüfuzu, Hazar'ın statü sorununun çözüme kavuşmaması, Rusya'nın Ermenistan'dan sonra Gürcistan'da da nüfuzunu artırması ve ABD'nin İran yaklaşımı nedeniyle bir nevi engellenemeyen kısır döngüye girmiştir. ABD'nin bu kısır döngüyü aşması ve en iyi senaryoya ulaşması için dört hususu aynı anda gerçekleştirmesi (ya da daha pratik olmakla beraber mevcut koşullarda tercih etmediği bir yol olan Orta Asya'yı İran ve Türkiye üzerinden birbirine bağlaması) gerekmektedir. Bu dört husus:

- 1- Hazar'ın statü sorununu aşıp Türkmenistan'la Azerbaycan'ı trans-Hazar projesiyle buluşturması.
- 2- Azerbaycan'la beraber Avrupa'ya gaz satma konusunda Türkmenistan'ı ikna etmesi.
- 3- Gürcistan'daki Güney Osetya sorununun yanı sıra Azerbaycan-Ermenistan; Gürcistan-Ermenistan; Türkiye-Ermenistan sorunlarını Kafkasya'nın istikrarını bozmayacak düzeye çekmesi.
- 4- ABD'nin bu girişimlerinden rahatsız olacak Rusya'nın açılımlarının etkisizleştirilmesi.

NATO'nun yeni güvenlik anlayışı ve genişleme stratejisi; bu bölgede askeri üsler elde edilmesi ve Rusya'nın hamiliğinden hoşnut olmayan siyasi çevrelerin desteklenmesi gibi açılımlarla ABD Güney Kafkasya'yı kendi tanımında kurgulamak arzusundadır.²⁶ ABD'nin Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan'la yaptığı askeri işbirliği anlaşmaları, Orta Asya-Kafkasya enerji hattının işlerliğe kavuşturulup Rus ve Çin etkisinin sınırlandırılmasını hedeflemiştir. Bu girişimin arzulanan düzeyde başarıya ulaşmadığı, Çin'in öncülüğünde hayata geçen ŞİÖ'nün Orta Asya nezdinde yarattığı anlam kadar, Gürcistan'daki gelişmeler

²⁵ Çin ve İran arasındaki enerji ilişkiler için bkz. John W. Garver, China and Iran: Ancient Partners in a Post-imperial World, Washington, University of Washington Press, 2006, s. 237-280.

²⁶ NATO'nun başta Afganistan olmak üzere geniş Orta Asya ve Kafkasya'da ne kadar başarılı olduğu elbette önemli bir tartışma konusudur. En az o kadar önemli olan bir diğer konu ise NATO'nun yeni güvenlik anlayışıyla genişlemeden ne anladığı ve ne anlayacağıdır. Anders Fogh Rasmussen sonrası NATO'nun nasıl bir konuma geleceğine dair bkz. Daniel Korski and Fabrice Pothier, NATO: Under New Leadership, Carnegie Europe Web Commentary, 4 Ağustos 2009, <http://carnegieeurope.eu/publications/?fa=23446>, erişim, 03 Eylül 2009.

ve Ermenistan'ın Rusya ile yakınlaşmasından takip edilmektedir.²⁷ Zaten ABD'nin bu dört hususu aynı anda çözmesi pek olası değildir. En azından Hazar'ın statü sorununun kıyıdaş ülkeler olan Rusya, İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın onayını gerektireceğinden. Buna tek alternatif Türkmenistan'dan başlayacak hattın önce Hazar'daki İran bölgesinden geçip Azerbaycan'a ulaşmasıdır. Bu yöntem de başta Rusya olmak üzere kıyıdaş devletlerin engellemelerine maruz kalabilir. Üstelik bu güzergâh seçilecekse boru hattının tamamen İran topraklarından geçmesi de düşünülebilir. Aslına bakılırsa ABD'nin Avrasya'daki kısır döngüsünü aşabilmesi, İran üzerine yeni bir paradigma oluşturmasıyla mümkün hale gelebilir. ABD'nin Avrasya politikasının kendi nezdinde daha arzulanır sonuçlar vermesi, Azerbaycan, Türkmenistan ve İran'ın Avrupa ve dünya enerji piyasalarına Türkiye üzerinden ulaşırken bölgesel güvenlik için elde edeceği kazanımlarla ilgili olacaktır. Aksi bir durum, Rusya'nın aşırı güçlendiği, Çin'in nüfuzunu genişlettiği mevcut yapıyı farklı düzeylerde desteklemek durumunda kalacaktır.

Rusya'nın Avrasya'nın enerji arzına, Avrupa'nın doğal gaz talebine hükmeden konumu ancak Orta Asya'dan başlayıp Hazar'ı ve Kafkasya'yı İran üzerinden *by pass* ederek Türkiye'ye ulaşan yeni hatlarla dengelenebilir.²⁸ Başka bir deyişle, mevcut şartlarda Orta Asya-Kafkasya-Türkiye-Avrupa ve Akdeniz hattı ancak ABD'nin İran'la olan ilişkilerini yeniden tanımlamasıyla mümkün olabilir. Orta Asya'dan Türkmen, Kafkasya'dan Azeri gazı İran üzerinden Türkiye'de buluşursa, doğal gaz arz çeşitliliği için ortaya muazzam bir sinerji çıkacaktır. ABD'nin İran açılımının bu şekilde bir sonuca ulaşmaması, ya da böyle bir açılımı tercih etmeyip İran'ı yalnızlaştırması ise iki önemli sonucu beraberinde taşıyacaktır:

- 1- Kafkasya ya Rusya'nın güdümüne girecektir ya da bu coğrafyanın güveniksizleşmesi kadar daha güvenilir kılınması yönündeki jeopolitik mücadele de yoğunlaşacaktır. Bu noktada ABD açılımlarının, örneğin Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin iyileşmesinin, Kafkasya'nın istikrarına yönelik etkisi beklenenden çok daha az olacaktır.
- 2- ABD tarafından yalnızlaştırılan İran Rusya ve Ermenistan'la olan ilişkilerini daha da geliştirmek durumunda kalacak; doğal gazını Türkiye üzerinden ticarileştiremediği ölçüdeyse ABD'nin çıkarlarını temelden zedeleyen bu yapının kuvvetlenmesini isteyecektir.

Yukarıda değinilen kısır döngü ve bunun sonuçları göstermektedir ki ABD İran'la ilgili paradigmasıyla İran rejiminin yarattığı güvenlik tehdidi algılamasını değiştirip bu açılımlarını Türkiye merkezli enerji projelerine dönüştürmediği müddetçe, Kafkasya'daki jeopolitik mücadele yükselme eğiliminde olacaktır. Bu da bir yandan Kafkasya'nın güvensizleştirilmesini, diğer yandan İran'ın marjinalliğini teşvik edecek ve ABD'nin kısır döngüsü güçlenerek sürecektir. Azerbaycan, Türkmenistan ve İran'ın Türkiye üzerinden Avrupa'ya ve Akdeniz'e ulaştığı bir durumda ise bölgesel ve küresel güçlerin kazanımları daha eşit dağılmış, buna karşın jeopolitik risk Türkiye tarafından üstlenilmiş olacaktır. Türkiye bu riski alıp mevcut ve yeni boru hatlarının güvenliğini istikrar içinde sağladığı ölçüdeyse tüm paydaşlarına önemli katkılar yapıp, ABD'nin Avrasya ve Orta Doğu'daki endişelerini gidermiş olacaktır.

²⁷ Jaewoo Choo, "The Geopolitics of Central Asian Energy," The Challenge of Eurasian Security Governance, James Sperling, Sean Kay ve Victor S. Papacosma (Der.), içinde, Manchester, Manchester University Press, 2003, s. 115.

²⁸ Ali Tekin and Paul A. Williams, "EU-Russian Relations and Turkey's Role as an Energy Corridor," Europe-Asia Studies, Cilt 61, Sayı 2, Mart 2009, s. 337-356.

Çin

Çin ekonomik büyümesini küresel güce çevirmek isterken, her geçen gün daha fazla enerjiye ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla Çin'in dış politika açılımlarında enerji jeopolitiği adeta eksen haline gelmiştir.²⁹

Çin'in enerji üzerinden Orta Asya ve Kafkasya ile olan ilişkilerini üç vechede incelemek gerekir.

1- SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığını elde eden Orta Asya cumhuriyetleriyle 3 bin km. sınırı olan Çin'in, Sincan Uygur Otonom Bölgesi'nin yarattığı güvenlik endişeleri ve işbirliği imkânlarına yönelik tavrı.

2- Çin'in artan enerji talebinde Orta Asya'nın oynayabileceği stratejik rol.

3- Orta Asya'nın Kafkasya üzerinden Türkiye ve Avrupa ile yaklaşmasının Çin nezdinde yaratacağı fırsat maliyeti.

Çin'in Orta Asya ve Kafkasya stratejisi bu üç ana husus üzerine inşa edilmiştir. Buradan hareketle Çin, Orta Asya'daki milliyetçilik ve İslami akımların yükselmesini istememekte ve enerji projelerini belli aşamalarda devreye sokmasına izin vereceği için mevcut statükonun istikrar içerisinde devamını arzulamaktadır. Petrol ve doğal gazda Rus etkisini dengelemek isteyen Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan, Çin'i ekonomik anlamda en önemli pazar, siyasi boyutta ise Rusya'yı dengeleyecek en önemli aktör olarak görmek durumundadırlar. Bu vecheden bakıldığında rakipmiş gibi görünmelerine rağmen, Çin'in artan enerji talebinin Rusya nezdinde de yarattığı imkânlar ikili ilişkileri sistematik bir işbirliği modeline dönüştürmektedir.³⁰ Çin'in artan enerji talebi, Rusya ile olan ilişkilerini daha üst boyuta taşımakla kalmayıp, bir yandan geçmişten süre gelen, diğer yandan yeni ortaya çıkan sorunların çözülmesini de teşvik etmektedir.³¹ Çin Orta Asya doğal kaynaklarından daha fazla yararlanmak isterken, Rusya bu süreçte önemli bir tedarikçi olduğu kadar aracıdır aynı zamanda.³² Enerjiden hareketle Orta Asya güvenliği ile ilgili de ortak bir yaklaşımlarının olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Çin, Orta Asya devletlerini terörizm ve radikal dini hareketlerle mücadele konusunda desteklemiştir. Çin'in öncülüğünde gerçekleştirilen en önemli açılımlardan bir tanesi olan ŞİÖ'nün hangi amaçlarla kurulduğu, daha sonra nasıl bir dönüşüme girdiği bu stratejiyle açıklanabilir. 1996'da bir araya gelerek Şanghay Beşlisini oluşturan Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan 2001'de Özbekistan'ın da katılımıyla ŞİÖ'yü oluşturmuşlardır.³³ Öncelikle sınır sorunlarının çözülmesi ve bölgesel güvenliğin pekişmesini hedefleyerek kurulan ŞİÖ, Çin'in Uygur Bölgesi'nin yarattığı ve yaratabileceği güvenlik endişelerini bertaraf edebilmiş ve Orta Asya'daki terörizmin ve radikal hareketlerin kontrol altında tutulmasını kolaylaştırarak işbirliği imkânlarını çoğaltmıştır. İşbirliği zemininin oluşmasıyla beraber enerji projeleri devreye girmiş, bu

²⁹ Bkz. Thrass Marketos, *China's Energy Geopolitics*, Oxon, Routledge, 2009.

³⁰ David Howell ve Carole Nakhle, *Out of the Energy Labyrinth: Uniting Energy and the Environment to Avert Catastrophe*, London, I. B. Tauris, 2007, s. 105-106.

³¹ Indra Overland and Kyrre Elvenes Broekhus, "Chinese Perspectives on Russian Oil and Gas," *Russian Energy Power and Foreign Relations*, Jeronim Perovic, Robert W. Orttung, Andreas Wengers (Der.) içinde, New York, Routledge, 2009, s. 201-221.

³² Bkz. Gregory Hall and Tiara Grant, "Russia, China and the Energy-Security Politics of the Caspian Sea after the Cold War," *Mediterranean Quarterly*, 20:2, 2009, DOI 10.1215/10474552-2009-008.

³³ Mert Bilgin, *Türkiye'nin Küresel Konumu*, İstanbul, IQ Yayınları, 2008, s. 457-467.

şekilde Kafkasya üzerinden batıya açılma ihtiyacını daha az hisseden Kazakistan ve Özbekistan, Rusya'nın yanı sıra Çin'i önemli ticari ortak olarak görmeye başlamışlardır. Hazar'ın statü sorunuyla Kafkasya'daki güvenlik sorunları Çin'in bu stratejisinin daha geniş platformda kabul görmesine olanak tanımıştır. Tarafsızlık statüsü gereği ŞİÖ üyesi olmaktan kaçınan Türkmenistan, Çin'in Orta Asya için sunduğu ekonomik fırsattan yararlanmayı arzuladığı ölçüde, ilk Türkmenistan-Çin doğal gaz hattı tamamlanmıştır.

Böylece Orta Asya ile Çin'in Sincan Uygur Otonom Bölgesi'ni birbirine bağlayan Kazakistan-Çin petrol hattıyla, Türkmenistan-Kazakistan-Özbekistan-Çin doğal gaz boru hatlarının tamamlanıp işler kılınmasının zemini oluşturulmuştur. Çin'in China National Petroleum Company (CNPC) ve Kazakistan'ın KazTransOil firmalarının yarı yarıya ortak olduğu Sino-Kazak petrol boru hattı günlük 200 bin varil kapasiteyle 2006'da devreye girmiştir.³⁴ Rusya, 2010'da kapasitesinin günlük 400 bin varile ulaşması beklenen bu hattın yarısını Çin'e petrol satmak için kullanabilecektir.

2009-2010 arası tamamen devreye girmesi beklenen Türkmenistan'ı Özbekistan ve Kazakistan üzerinden Çin'e bağlayan 1200 km. uzunluğundaki Türkmenistan-Çin doğal gaz boru hattı 2011'de full kapasiteyle çalışmaya başlayacak ve 30 yıl boyunca Çin'e yıllık 30 milyar metreküp gaz taşıyacak.³⁵ Böylece Türkmenistan hali hazırda gazının yüzde 70'ini sattığı Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmış ve talep güvenliğini pekiştirmiş olacaktır. Çin ise Orta Asya ile başladığı doğal gaz ticaretini ileride Özbekistan ve Kazakistan'dan da gaz alacak şekilde geliştirmek imkânına ulaşarak enerji arz güvenliğiyle Sincan Uygur Otonom Bölgesi'nin sınır güvenliğini sağlamlaştırmış olmaktadır.

Çin'in Kazak petrolünün yanı sıra ilk etapta Türkmen, ikinci etapta Kazak ve Özbek doğal gazını satın alacak olması, Orta Asya'nın Kafkasya üzerinden Türkiye'ye ve Avrupa'ya ulaşma gereksinimini en azından enerji bağlamında azaltmaktadır. Türkiye ve Avrupa'ya doğal gaz satma konusunda belli ölçülerde imkânı ve hevesi olan Türkmenistan'ın boru hatlarının inşasına ve gazın tedarik koşullarına yönelik mali, teknik ve hukuki şartları belirlemede pazarlık becerisi son derece artmıştır. Başka bir deyişle, Rusya ve Çin'le olan enerji ticaretlerinde önemli bir yörünge sapması olmadığı (ya da bölgesel güvenliğin büyük tehdit altına girmediği) müddetçe bu ülkelerin Kafkasya üzerinden batıya ulaşmaları, kendileri nezdinde artık elzem bir ihtiyaç değil; koşullar iyi olmak kaydıyla düşünebilecekleri yollardan birisidir.

İran

İran'ın Orta Asya ve Kafkasya'ya enerji üzerinden olan ilgisi muğlâk bir yapı arz etmektedir. Bu özellik İran'ın tarihsel olarak hangi enerji kaynağı ile tanımlandığıyla ve bu süreçte hangi küresel ve bölgesel aktörlerle ortak hareket ettiği kadar; bu ortaklıkta petrolün, nükleer enerjinin ve doğal gazın oynadığı rolle de yakından ilgilidir. SSCB döneminde Hazar'ın statüsünde kıyıdaş iki devletten biri olan İran, hem yaptığı anlaşmalarla, hem de uyguladığı siyasalarla bölgedeki Rus hâkimiyetini tamamen kabullenerek bu coğrafyayı göz ardı etmiştir.

1950'li yıllarda ABD desteğinde Sovyet Rusya'ya karşı nükleer enerji programını başlatan İran, 1979'a gelindiğinde tarihinin en yüksek petrol üretimine ulaşmıştı. 1979 İslam

³⁴ "Turkmenistan-China Pipeline on Target for 2009," EurasiaNet News Briefs, 30 Mart 2009, <http://www.eurasianet.org/departments/news/articles/eav033009a.shtml>, Erişim, 15 Haziran 2009.

³⁵ Ibid.

devriminden sonra yaşanan Irak ve körfez savaşları İran'ı Orta Asya ve Kafkasya'dan tamamen kopararak bu bölgenin kapalı bir Orta Doğu coğrafyası haline gelmesini pekiştirmiştir. 1950'lerde ABD tarafından desteklenen nükleer enerji programı devrimden sonra Şii rejiminin yarattığı tehdit algılamaları ve bazı siyasi-dini liderlerin nükleer programın kitle imha silahlarının yapılmasında kullanılabileceğine dair söylemleri, ABD ambargosunun uluslararası toplumca da belli ölçülerde benimsenmesine yol açmıştır.³⁶ Petrol ihracatı ve OPEC üyeliğinin sunduğu imkânlardan faydalanan İran, nükleer enerji programı ve Şii rejiminin yarattığı tehdit algılamaları nedeniyle küresel enerji ticaretinden tamamen dışlanamamıştır. Doğal gaz ise, İran'ın komşularıyla ilişkilerinin pekişmesine neden olmuştur.

İran Orta Asya'da Türkmenistan, Kafkasya'da Ermenistan, Avrupa'da ise Türkiye ile doğal gaz ticaretine girmiştir.³⁷ İran'ın doğal gaz üzerinden gerçekleştirmeye çalıştığı hedefler şu şekilde özetlenebilir:

1- Doğal gazın arama, üretim ve ticarileştirme faaliyetlerinde yabancı enerji firmalarıyla işbirliklerine girmek ve doğrudan yatırımları çekmek kaydıyla küresel sisteme daha entegre olmak.

2- Başta doğal gaz ve elektrik olmak üzere enerji alt yapısını geliştirmek böylelikle hem iç yapısının gereksinimlerini karşılamak, hem de ihracata yönelik ağın önemli bir ayağını daha tamamlamış olmak.

3- Bir yandan Türkiye üzerinden Avrupa pazarına (Nabucco, Poseidon ve muhtemel diğer projeler), diğer yandan Pakistan üzerinden Hindistan ve Çin'e doğal gaz satabilmek (IPI ya da Pakistan'ı denizden geçecek bir boru hattıyla aşacak diğer bir hat) için yeni projelere dahil olabilmek.

4- Körfez'de doğal gazı sıvılaştırarak LNG ticaretini geliştirmek hedefine yönelik sıvılaştırma tesisleri kurmak, LNG filosu geliştirmek.

Bu projelerden IPI kara ve deniz hatları Pakistan'daki karışıklık, Türkiye üzerinden Avrupa'ya doğal gaz satma hedefi ise ABD ve AB'nin İran'ın nükleer enerji programı hakkındaki şüpheleri nedeniyle önemli engellerle karşılaşmaktadır.³⁸ İran'ın gazı sıvılaştırıp Körfez üzerinden satması ekonomik anlamda bazı avantajlar sunarken, doğal gaz boru hatları üzerinden uzun vadeli işbirliğini tesis edememesi yüzünden daha az stratejiktir. İran'ın Orta Asya ve Kafkasya ile olan ilişkisini enerji türü ve dış aktör bağlamında değerlendirmek mümkündür. Korpeje-Kurt-Kui boru hattı İran'ın Türkmenistan'dan doğal gaz almasına izin vermektedir.³⁹ Tebriz'den Ermenistan sınırına ulaşan 140 km. uzunluğundaki boru hattıyla İran Ermenistan'a doğal gaz göndermektedir. Daha yüksek kapasiteli ikinci bir doğal gaz boru hattının inşasına yönelik taraflar mutabakata varmıştır. İran-Türkiye doğal gaz boru hattı da Tebriz'den başlamakta ve Ankara'ya ulaşmaktadır. İran'dan Türkiye'ye olan doğal gaz akışı mevcut yapıda İran'ın iç tüketimini, örneğin aşırı soğuk havalarda, karşılayamadığında ya da Türkmenistan'dan İran'a doğal gaz akışının kesildiği hallerde, durmak zorundadır. Bunun sebebi rezervler açısından Rusya'dan sonra dünyanın ikinci büyük ülkesi olan İran'ın gelişmiş

³⁶ Yonah Alexander and Milton Hoenig, *The New Iranian Leadership*, Westport, Praeger, 2008, s. 111-175.

³⁷ Thierry Kellner, "L'axe turco-iranien: vers un nouveau concept géopolitique," *Le monde turco-iranien en question*, Mohammad-Reza Djalili, Alessandro Monsutti ve Anna Neubauer (Der.) içinde, Genève, The Graduate Institute, 2008, s. 48.

³⁸ Alidad Mafinezam and Aria Mehrabi, *Iran and its Place among Nations*, Westport, Praeger, 2008, s. 78.

³⁹ Najia Badykova, "Turkmenistan's quest for economic security," *Chufrin (Der.)* içinde, 2001, s. 238.

bir doğal gaz endüstrisi ve alt yapısının bulunmayışıdır. Bir yandan petrol üretiminin önümüzdeki 10 yılda düşüşe geçeceğini bildiğinden, diğer yandan doğal gazın kendisine sunduğu işbirliği imkânlarını değerlendirmeyi arzuladığından İran her iki hususa da büyük önem vermektedir. Petrol üretiminde karşılaştığı güçlükler, enerji piyasasında sübvansiyonların yoğun olması ve alt yapı eksikliği İran'ın nükleer enerji girişimini de teşvik etmektedir. Nükleer enerji konusunda Rusya'nın desteğini alan İran, bu girişim ABD ve İsrail gibi ülkeler tarafından tehdit olarak algılandığı ölçüde, doğal gazını değerlendirebileceği projelere girme ihtimalini daraltmaktadır.

İran doğal gazının nükleer program ve İsrail'in endişeleri sebepleriyle Avrupa pazarının dışında tutulması bu ülkeyi Rusya ve Çin'in açılımlarına doğru itecektir.⁴⁰ İran rejiminin uluslararası toplumca tehdit olarak algılanmaması veya nükleer enerji konusunun oydaşmayla sorun olmaktan çıkması halinde İran'ın Orta Asya'dan ve Kafkasya'dan gelip Türkiye'de buluşan batıya yönelik bir enerji ağında yer alması mümkün olacaktır. Bu açıdan İran'ın hali hazırda tek tedarikçisi Azerbaycan'ın olduğu Nabucco boru hattı projesinde Irak ve Türkmenistan'la beraber yer alması; hem Türkiye'nin hem de AB üyesi ülkelerin enerji tedarik güvenliğinde Rusya'ya olan bağımlılıklarını azaltmaları adına mühimdir. Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaşan doğal gaz boru hatlarının tamamlanamadığı durumda ise Türkiye pazarındaki mücadele yoğunlaşacak; İran gazı, Rusya ve Azerbaycan'la rekabet ederken Türkmenistan'ın Türkiye'ye doğal gaz ulaştırmasını istemeyecektir.

Türkiye

Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya olan ilgisi coğrafi, kültürel ve tarihsel nedenlerle girişken bir dış politika stratejisine yol açmaktadır.⁴¹ Buna karşın, Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya olan ilgisinde enerjinin en baştan itibaren proaktif bir strateji içerisinde yer aldığından bahsetmek mümkün değildir. Türk dış politikasında enerjinin etkili değişkenlerden bir tanesi haline gelmesi uzun zaman almıştır.⁴² Hali hazırdaki enerji vurgusunda proaktif bir stratejiden çok, bölgesel dinamiklerin, bölgeyle ilgilenen küresel aktörlerin, çok uluslu enerji firmalarının ve nihayetinde bölge devletlerinin açılımları vasıtasıyla Türkiye'ye biçilen roller etkili olmuştur.⁴³

Orta Asya ve Kafkasya'daki cumhuriyetlerin 1991'de elde ettikleri bağımsızlık, Türkiye'nin bu coğrafyayı dil, etnisite ve din gibi kültürel hususlar üzerinden değerlendirmesine vesile olmuştur.⁴⁴ Bu bölgedeki petrol ve doğal gaz kaynaklarının bulunduğu Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan enerji sektörüne yabancı yatırım çekebildikleri ölçüde dünya piyasalarına ulaşma adına yeni kanallar edinebilmişlerdir. Türkiye ise özellikle Azerbaycan'ın ve Azerbaycan'da yatırım yapan başta BP olmak üzere çok uluslu firmaların tercihleriyle enerji projeleri üzerinden önce Kafkasya'ya, akabinde Orta Asya'ya yönelik yeni yaklaşımlar geliştirmek durumunda kalmıştır.⁴⁵ Enerji sektörünün ve enerji jeopolitiğinin son

⁴⁰ Bkz. Bu sürecin Bush döneminde nasıl işlediğine dair bkz. Noam Chomsky, "Targeting Iran," Targeting Iran, David Barsamian (Der.), içinde, San Francisco, City Light Publications, 2007, s. 31-68.

⁴¹ R. Hrair Dekmejian, Hovann H. Simonian, Troubled Waters: The Geopolitics of the Caspian Region, London, I.B.Tauris, 2003, s. 107-112.

⁴² Mert Bilgin, "The Emerging Caspian Energy Regime and Turkey's New Role," The Turkish Yearbook of International Relations, Cilt 34, 2003, s. 1-22.

⁴³ Bkz. Bilgin, 2008, s. 472-479.

⁴⁴ Erel Tellal, "Türk Dış Politikası'nda Avrasya Seçeneği," Türkiye'nin Avrasya Macerası, Mustafa Aydın (Der.) içinde, Ankara, Nobel, 2007, s. 13-33.

⁴⁵ Bkz. Mert Bilgin, Avrasya Enerji Savaşları, İstanbul, IQ Yayınları, 2005, s. 63-74.

10 yılda çok hızlı değişmesine karşın, dış politika dinamiklerinin aynı hızda konumlanamaması da bu gecikmede etkilidir.

Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya olan ilgisinin enerji ortaklıklarına dönüşmesi, çok uluslu firmaların petrol ve doğal gaz yatırımlarını hangi kanallardan değerlendirdikleriyle yakından ilgilidir. Azerbaycan'ın önce petrol daha sonra doğal gaz sektörlerine yapılan çok uluslu firma yatırımlarının ABD ve Türkiye'nin siyasi desteğinde 2006'da faaliyete geçen BTC petrol boru hattıyla, BTE doğal gaz boru hattının çalışmasına izin vermesi, Türkiye'nin bu bölgeye yönelik daha tutarlı bir enerji politikası izlemesine yol açmıştır.⁴⁶ Bu süreçte Türkiye'nin doğu-batı kadar kuzey-güney arasında da doğal bir enerji koridoru olma özelliği taşıması etkili olmuştur.⁴⁷ 1991'de Türkiye'nin takındığı kültürel yakınlık yaklaşımı, 1994'de Azerbaycan'da BP'nin öncülüğündeki konsorsiyumun Azeri, Çirag ve Güneşli yataklarıyla ilgili üretim paylaşma anlaşmasını yapmasıyla yerini petrol transit yaklaşımına bırakmıştır. Başka bir deyişle Türkiye ile Azerbaycan arasındaki sosyo-kültürel yakınlık, yabancı firma yatırımlarını takiben somut projelere dönmüş; bu projelerin tamamlanmasıyla Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik tutarlı bir enerji siyaseti ortaya çıkmıştır. Bu süreci üç veçhede ele almak mümkündür:

Hazar kaynaklı doğu-batı koridoru (1994-2005): Kafkasya geçişli doğu-batı koridoru ya da yeni ipek yolu olarak da tabir edilebilecek bu yaklaşım Hazar Havzası'nın Kafkasya üzerinden Türkiye'ye ve Avrupa'ya bağlanması projesi üzerine inşa edilmiştir. Bu yaklaşım Hazar petrol ve doğal gazını bir bütün olarak ele almaktaydı. Buna göre Azeri petrol ve gazını Türkiye'ye taşıyan boru hatlarına bağlanmak üzere Kazakistan ve Türkmenistan'dan başlayıp Hazar'ı kat eden trans-Hazar petrol ve doğal gaz hatları yapılacaktı. Böylelikle en ideal halinde bu üç ülke Rusya dışında alternatif kanallara ulaşmış olacaktı. ABD tarafından da desteklenen bu yaklaşım Hazar'ın statü sorununun çözülemeyişinden hareketle trans-Hazar hatlarını yapmanın zorluğu, boru hatlarından geçecek miktar ve transit bedellerle ilgili Azerbaycan ve Türkmenistan arasındaki anlaşmazlıklar ve nihayetinde Kazakistan'da yatırım yapmış firmaların Rusya'nın mevcut iletim hatlarını kullanma kararıyla tam anlamıyla başarılı olamamıştır. Bu sorunlara 1998'de BOTAŞ ve Gazprom arasında Mavi Akım projesinin Türkiye'deki inşaatını hangi firmanın yapacağına dair anlaşma eklenince, Türkmenistan Türkiye ile yakınlaşma hedefinde radikal bir değişiklik yapmış ve Rusya ile ilişkilerini sağlamlaştırmayı tercih etmiştir. 2005'de Türkiye'nin Rusya ile Mavi Akım doğal gaz hattını hayata geçirmesi ise önemli bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim 2006'da hayata geçen BTC ve BTE bu projeye büyük katkı yapmış olsa da Kazakistan ve Türkmenistan'ın daha evvel değinilmiş olan sebeplerden dolayı bu hatta bağlanamamaları geniş doğu-batı yaklaşımını getirmiştir.

Hazar ve Orta Doğu kaynaklı doğu-batı koridoru (2005-2009): Mavi Akım'ın 2005'de devreye girmesi, Rusya'nın 2008'den itibaren Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'a piyasa şartlarına uygun daha iyi koşullarda alım sözleşmeleri yapması ve bu ülkelerin başta Çin olmak üzere Asya pazarlarına ulaşma imkânlarının artması Orta Asya'nın Avrupa pazarından uzaklaşmasını beraberinde taşımıştır. Türkiye özellikle Türkmen gazının önemini bildiğinden yeni bir yaklaşımla geniş doğu-batı koridoru anlayışına girmiştir. Buna göre Avrupa'ya uzanacak petrol ve doğal gaz boru hatlarını besleyecek arz sadece Azerbaycan'dan ve Orta Asya'dan değil; başta İran, Irak ve Mısır olmak üzere Orta Doğu'dan da karşılanabilecektir. Bu yaklaşım özellikle Türkmen gazının Türkiye'ye ulaşmasındaki en

⁴⁶ Cenk Pala, "Türkiye'nin Avrasya Boru Hatları Macerası," Türkiye'nin Avrasya Macerası, Aydın (Der.) içinde, s. 143-176.

⁴⁷ Bkz. Jean-Marie Chevalier, Les Grandes Batailles de l'Énergie, Paris, Gallimard, 2004, s. 298-300.

önemli engellerden biri olan Hazar'ın statü sorununun çözülmesini beklemeden taraflara İran üzerinden buluşma imkânı vermesi açısından önemlidir. Türkmenistan'la İran arasında hali hazırda çalışmakta olan Korpeje-Kurtkui hattının yanı sıra yapılabilecek daha büyük kapasiteli bir boru hattı, Hazar'a paralel bir şekilde İran'ı Erzurum'a doğru aşacak, burada Azerbaycan'dan gelen hatla birleşerek Avrupa'ya doğru uzanabilecektir. İran'ın ABD ve İsrail ile olan sorunları, nükleer enerji konusunun yarattığı uluslararası yalnızlık ve kendi doğal gaz alt yapısının yetersizliği nedeniyle zengin rezervlerini değerlendirememesinden mütevellit aksaklıkları bertaraf edebilmenin yolu ise Irak ve Mısır'da aranmıştır. Türkiye'nin bu yaklaşıma girmesindeki önemli etkenler AB Komisyonu'nun Azerbaycan'ın yanı sıra özellikle Irak ve Mısır gazı konusunda ısrarcı olmasıyla, Nabucco Konsorsiyumu'nda yer alan OMV ve Mol gibi firmaların Kuzey Irak'taki Akkas bölgesinde doğal gaz çıkartacak olan konsorsiyumda yer almalarıdır.

Çok yönlü merkez yaklaşımı (doğu-batı ve kuzey-güney) (2009 ve sonrası): Türkiye'nin ve Avrupa Birliği'nin başta Nabucco olmak üzere Türkiye'den geçip Avrupa'ya ulaşacak boru hatlarını inşa etmede kararlı gören Rusya'nın; hem Türkiye pazarı, hem de İsrail üzerinden ulaşabileceğini düşündüğü Asya pazarları için girdiği arayışlar, Rusya'dan başlayıp Ceyhan'dan İsrail'e uzanacak Mavi Akım 2 doğal gaz boru hattı projesini de gündeme getirmiştir. Bu hattın tamamlanmasıyla Türkiye Trakya'dan geçen Batı hattı, Mavi Akım 1 ve Mavi Akım 2 olmak üzere 3 ayrı kanal vasıtasıyla Rusya'dan gaz alacaktır. Bunun yanı sıra boğazlardan geçen petrol tankeri miktarının tehditkâr boyutlara ulaşmaması için Samsun-Ceyhan petrol boru hattının yapılması Türkiye ve Rusya arasında kararlaştırılmıştır. Bu boru hattına Kazak petrolünün de girmesi olasıdır. Türkiye'nin çok yönlü koridor yaklaşımı hem arz güvenliğini pekiştirmeyi, hem de Türkiye'nin transit rolünü önce enerji kavşağına sonra da enerji merkezine dönüştürmeyi hedeflemektedir.